

Мар'яна Денисюк

Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірантка кафедри кримінального права та процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
maranacaplinska@gmail.com
ORCID : 0000-0002-7423-4753

ПОНЯТТЯ НАСИЛЬСТВА У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

<http://doi.org/10.23939/law2022.35.344>

© Денисюк М., 2022

Подано матеріали дослідження проблеми шкільного насильства. Досліджено (розкрито) сутнісний зміст поняття насильства у шкільному середовищі, а також визначено основний зміст поняття “булінг”. У ході дослідження проаналізовано і систематизовано теоретичні підходи до розуміння явища насильства в школі, найбільш розроблені в науковій літературі. Здійснено порівняльний аналіз поняття шкільного насильства та інших понять, що є близькими за своєю суттю. Висвітлено поняття насильства у шкільному середовищі у різних наукових проекціях та відповідно до законодавства України. Розглянуто тлумачення поняття шкільного насильства у широкому та вузькому значенні. Проаналізовано праці сучасних дослідників різних періодів, які аналізували цю проблематику. Здійснено аналіз тлумачення поняття “булінг”. Наведено статистичні дані стану булінгу в Україні. Подано показники судової практики щодо булінгу в Україні. Визначено, що будучи невід’ємною частиною існування соціуму, насильство тією чи іншою мірою властиве і шкільному середовищу. В англомовній літературі тема шкільного насильства не є новою, проте у вітчизняній психолого-педагогічній та соціологічній науці цю проблему почали активно досліджувати в роки незалежної України. Спільного та єдиного визначення терміна “булінг” на сьогодні немає, тому в Україні його визначено в різних нормативно-правових актах, які регулюють цю проблему. Слід звернути увагу на те, що не є булінгом, та вміти відрізнити булінг від звичайного конфлікту, примусу, агресії, жорстокого поводження між однолітками, адже кримінальне насильство – найнебезпечніша форма злочинної діяльності, тому до боротьби з ним потрібно бути достатньо підготовленими. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на глибоке дослідження причин його існування та запобігання його в шкільному середовищі, тому що цькування в закладах освіти є криміногенним фактором та має підвищений ризик причетності до протиправної поведінки та злочинів.

Ключові слова: насильство, шкільне насильство, булінг, цькування, агресія, підліткова злочинність, примус, жорстокість серед дітей.

Агресія, удари, переслідування, несприйняття, залякування, погрози, шантаж, домагання, псування речей – це невичерпний список форм насильства, з яким на сьогодні може зустрітись учень у школі. Широко розповсюджений феномен у всьому світі, вводить в оману вчителів, адже шкільне насильство схоже на звичайний конфлікт на перший погляд. Поширення та спалахи дитячої агресії не мають наукового пояснення, але на сьогодні становлять значну проблему в освітньому середовищі,

оскільки це явище створює загрозу життю одній із найбільш незахищених, вразливих груп в українському суспільстві, є актуальною темою досліджень науковців різних напрямків права.

Постановка проблеми. Згідно з Конституцією України: “кожен має право захищати своє життя і здоров’я від протиправних посягань”, “ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, не людському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню”, а як ми розуміємо під час фактів заподіяння шкільного насильства порушуються ці норми [1]. Все більше дітей стають неповнолітніми злочинцями, наслідком чого є збільшення криміногенної ситуації серед підлітків. Щоб запобігти, виявити та не допустити існування та поширення цього явища, правники здійснюють дослідження в цьому напрямку.

Аналіз дослідження проблеми. Першими, хто започаткував дослідження окресленої проблематики у своїх працях, вважають таких зарубіжних вчених, як: Д. Олвеус, А. Пікас, П. Рендолл, Е. Мунте, Д. Дьюї, Д. Еспеладж, С. Роланд, П. Хайнеманн, Ортона, Д. Таттума. Серед українських авторів, хто досліджував проблематику шкільного насильства, варто зазначити: А. Ведернікова, І. Лубенець, К. Плутницька, О. Шуміло, Н. Лесько, А. Полянничко, Т. Миронюк, А. Губка та ін.

Мета статті – дослідження (розкриття) сутнісного змісту поняття насильства у шкільному середовищі, а також визначення основного змісту поняття “булінг”.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж перейти до визначення сутності шкільного насильства, варто для початку визначити, що означає термін “насильство”, та розмежувати суміжні від нього поняття.

Х. Хекхаузен та Д. Ольвіус зазначають, що “насильство супроводжує всю історію людства, і не має однозначних оцінок його витоків, причин і функцій, оскільки завжди необхідний аналіз конкретної історичної ситуації з врахуванням особливостей кожної культури” [2, с. 24, 25].

Поняття насильницької поведінки своїм корінням сягає в далеку історію, тому досить цікавою, але водночас суперечливою є еволюція наукових поглядів на її розуміння. Вивчаючи літературні джерела, потрібно зауважити, що істотність насильства почала відчуватися ще в сиву давнину. Зокрема, античність як “дитя людства” в початковій формі випробувала всі форми державного управління, розвинула концепції співвідношення держави і суспільства, моралі і права, і в цьому контексті аналізувала прояв кримінальної насильницької поведінки. Аристотель наголошував: “Насильство – породжує тільки насильство”. Платон, продовжуючи, закликав не забувати: “небезпечне саме собою насильство, здійснюючись щодо людини, призводить до тяжких наслідків” [3, с. 17]. Визначальним фактором у їхніх дослідженнях є проблема владного управління, тому кримінальна насильницька поведінка аналізувалась у контексті цього явища. “Безладдя в державі”, на думку мислителів (Сократ, Платон, Аристотель), призводить до зростання насильства [4, с. 50].

Розглянемо наукові підходи до визначення поняття “насильство”. Поняття насильства розглядається у різних аспектах: історичному, соціологічному, політологічному, психологічному, юридичному. Насильство є крайньою формою, найбільш гострим і небезпечним проявом агресії [5, с. 7].

У соціумі насильство зазвичай проявляється в комбінаторному вигляді як поєднання різних форм його виявів (фізичне, сексуальне, економічне, психологічне тощо) [2, с. 92].

У контексті політології насильство трактується як навмисна дія, спрямована на знищення людини (людей) або завдання їм шкоди і яка здійснюється поза їх волею [7, с. 382].

Психологи стверджують, що “насильство” – це фізичний чи психічний вплив однієї людини на іншу, який порушує гарантоване Конституцією право громадян на особисту недоторканість [8, с. 120].

Насильство проти людини як негативне соціальне явище є не лише кримінально-правовою проблемою, а й, значною мірою, філософською та соціокультурною [9, с. 41].

У роботах філософів категорія “насильство” отримує різноманітне, часом суперечливе наповнення. У цьому немає нічого дивного, оскільки життя людини багатогранне і їй доводиться вступати в численні зв'язки з іншими людьми і соціальними інститутами. У ході цих відносин за своєю волею або під тиском ззовні людина змушує обмежувати свою свободу дій. У філософії сформувався дві позиції у визначенні сутності насильства. Представники першої вважали насильство природженою властивістю людини. Прихильники іншої позиції вважали насильство результатом соціального й культурного середовища, в якому живе людина [8, с. 120].

Насильство як фундаментальний соціальний феномен треба розглядати в “широкому” і “вузькому” сенсі. Насильство у “широкому” сенсі – це один із способів задоволення потреб. У “вузькому” значенні насильство – це завдання особі будь-якої шкоди. У силу того, що насильство завжди несе порушення здоров'я або загрозу його порушення, воно проявляється як соціально небезпечне явище. Але значні розбіжності між “широким” і “вузьким” сенсами розуміння насильства вимагають певних засобів їх інтеграції [10, с. 14].

Дослідницькі підходи до феномена насильства відрізняються значною предметною різноманітністю. Так, у соціальній філософії насильство розуміється як застосування сили або загроза її застосування, як зведення сили в закон людських відносин. Правознавці акцентують увагу на фактах порушення правових норм. Всесвітня організація охорони здоров'я визначає насильство як “навмисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе або проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якої є тілесні ушкодження чи високий ступінь їх вірогідності, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збитки”. До того ж насильство в медичному аспекті класифікується за трьома типами: спрямоване проти самого себе, колективне і міжособове [10, с. 14]. Міждисциплінарні дослідження насильства концентрують увагу як на об'єктивній сутності насильства, так і на його суб'єктивних проявах, а консеквентні підходи закономірно доповнюються деонтологічними напрямками дослідження насильства. До основних напрямків дослідження і пояснення об'єктивної сутності насильства належать: містико-езотеричні рухи, етологічні, антропологічні та біологічні теорії. Їх методологічною основою є класична детерміністська парадигма, традиційний причинний аналіз, визнання успадкування потягу до насильства та його консеквентної сутності. Наслідком консеквентності (*consequens*) як послідовності є залежність від попередньої причини або системи, яка є наслідком попередніх обставин. Наявність консеквенції може бути підставою як для фаталізму, так і для наполегливого раціонального вивчення насильства як закономірного соціального явища. Альтернативою консеквентному підходу в дослідженні насильства є девіантологія, яка розглядає насильство як відхилення від норми або ідеалу [10, с. 15].

У юридичній енциклопедії дається таке визначення: насильство – умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь [11, с. 68].

У криміналістиці насиллям вважають незаконне використання сили, тобто примусовий, проти волі іншої особи, вплив на неї [12, с. 249].

Д. Ю. Кобринський зазначає, що насильство є одним із понять, визначення яких має передбачати щонайменше чотири рівні розуміння: конкретно-правовий, юридичний, загальнокультурний та філософський. І тому логічно послідовно проаналізувати представленість цього поняття у конкретних законах, в юридичній літературі, культурі та філософських традиціях [13, с. 212].

Науковець О. Д. Коломоець пропонує насиллям вважати будь-який умисний протиправний вплив особи (групи осіб) на іншу особу (групу осіб), який здійснюється всупереч її (їх) волі у формі примушення (утримання) до (від) вчинення дій, що спричиняють (можуть спричинити) шкоду та порушують її (їх) права і свободи [14, с. 9].

Як слушно зауважують О. М. Гумін та М. І. Панов, фізичне насильство доцільно трактувати не тільки як вплив щодо зовнішньої тілесної сфери людини, а й як протиправний вплив на її внутрішні органи [9, с. 49].

О. М. Гумін зазначає, що злочинне насильство може бути спрямоване проти життя, психіки особи, її тілесної недоторканності, включаючи вплив на її внутрішні органи, і вчинене всупереч її волі. Воно здатне завдати людині певних психічних травм, органічні та фізіологічні пошкодження, обмежити свободу її волевиявлення чи дії, утискати її гідність, статеву свободу, честь та добре ім'я, свободу совісті та віросповідання, недоторканність житла, інші особисті немайнові права чи нематеріальні блага, а також права власності [15, с. 143].

Кримінологічне поняття насильства включає, окрім насильства в кримінально-правовому розумінні, також внутрішні прояви насильницької поведінки особи. Це поняття слід трактувати ширше, ніж кримінально-правове, оскільки кримінологія має свій специфічний предмет, вивчає закономірність злочинності у всіх її проявах, детермінації і причинності: кримінологічне поняття насильства включає не тільки його кримінальні й перед кримінальні прояви (адміністративно карані або такі, що ще не оцінюються, як аморальні і т. д.) щодо інших людей, а також розширює коло можливих об'єктів насильницького впливу [16, с. 4].

П. Хамфріз і Е. Кірцоглоу вважають, що обмеженість матеріальних і соціальних ресурсів передбачає конкуренцію, боротьбу за них і, як наслідок, насильство. Дж. Аттрид-Штирлінг стверджує, що поняття “насильство” не може бути чітко визначене, оскільки змінюється від суспільства до суспільства, залежно від прийнятих у тому чи іншому суспільстві етичних принципів [17, с. 91].

Можна простежити, що вчені багатьох наук – філософії, кримінології, соціології, психології і медицини – приділяли увагу дослідженню феномена насильства, про що свідчать вищезгадані трактування цього поняття. Та варто звернути увагу, що на сьогодні не існує єдиного, закріпленого та чітко окресленого поняття, яке б надавало повну характеристику та тлумачення поняття “насильство”.

Варто зазначити, що кримінальне насильство – найнебезпечніша форма злочинної діяльності, тому до боротьби з ним потрібно бути достатньо підготовленими [2, с. 9].

У різних галузях знань увагу зосереджують на різних аспектах насильства. Так, юриспруденція акцентує на порушенні правових норм, соціологія виявляє причини й поширеність насильства як соціальної девіації та визначає його як явище дискримінації особи, сім'ї, утиск або обмеження їхніх прав і свобод. З економічної позиції насильство можна розглядати як незаконну дію, яка приносить значно більший прибуток, ніж законні види діяльності в певній сфері. У філософії насильство визначають як застосування сили або загрозу її застосування, як зведення сили в закон людських відносин [18, с. 67].

Для цього дослідження є необхідним також встановлення співвідношення терміна “насильство” з іншими, суміжними з ним термінами. Розглянемо підходи щодо розуміння таких понять, як “агресія”, “сила”, “силування”, “примус”, “жорстоке поводження з дітьми”.

За наявності багатьох підходів до визначення понять “насилля” і “агресія” можна концептуально виділити спільну для першого (як соціального феномену та типу соціальних відносин) і другого (як моделі поведінки) характеристику, яка полягає у заповіданні чи загрозі заповідання суб'єктом фізичної чи психічної шкоди об'єкту, на який спрямована дія [19, с. 77, 78]. Власне, агресія – це один із способів здійснення насилля, але не кожна форма агресії є насиллям. До насильницьких належать лише інструментальні, яким притаманне використання усвідомлених дій, що причиняють шкоду об'єкту. А насилля, своєю чергою, є невід'ємним від агресії, адже воно є фазою його ескалації [20, с. 246].

Передумовою насилля є сила, яка діє як насилля лише за певних умов [21, с. 18]. Актуалізується питання про співвідношення насилля і сили. Як зазначають М. Кріст та К. Гудеус, розрізнення понять “насилля” і “сила” дає змогу у визначенні першого фокусуватися на дії, реалізованій акторами в конкретній ситуації діяльності, яка наносить фізичну чи психічну шкоду, враховуючи, що суб'єкти насилля прагнуть її уникнути взагалі. Це пояснюється тим, що насиллю “для

того, щоб трансформуватися у силу як владу вона (дія) не повинна реалізовуватися – достатньо простих погроз” [22, с. 4].

Поняття “силування”, “насильство” не випадково стоять в одному синонімічному рядку із поняттям “примушування”, оскільки саме насильство і є способом примушування. Щодо цього висновку нам здається логічно обґрунтованою позиція Н. М. Ярмиш, яка переконує, що не існує фізичного примушування як такого. На її думку, те, що за традицією називають “фізичним примусом”, є насильством, яке слугує додатковим засобом впливу на психіку особи, яка примушується. Власне, варто погодитись із судженням, що примушування – психічне насильство, яке може підкріплюватися насильством фізичним [23, с. 38, 42].

При визначенні співвідношення понять “примус” та “насильство” вказується, що примус – це частина насильства (в широкому розумінні), а насильство (у вузькому розумінні) – це спосіб фізичного примусу. На нашу думку, така позиція цілком обґрунтовано ілюструє правову сутність примусу, а також особливості його співвідношення із насильством. Вплив на особу поза волею або вплив, який призводить до виключення свободи волі, не може оцінюватись як примус, це є насильство. Тому варто погодитись із таким розмежуванням понять “насильство” та “примус”. За своїм кримінально-правовим значенням зовнішні прояви насильства та примусу можуть бути ідентичними, однак їх кінцева мета – під час примусу вплинути на волю з метою зміни поведінки, а під час насильства – заподіяти шкоду фізичній недоторканності, здоров'ю, завдати страждань – відрізняє вказані поняття за їх кримінально-правовим змістом [24, с. 119].

Перейдемо до розгляду поняття “жорстоке поводження з дитиною”. Жорстоке поводження з дитиною – це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною в сім'ї або поза нею, зокрема: втягнення дитини у заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства; примушування дітей до участі у створенні творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм або інших предметів порнографічного змісту; ситуації, за яких дитина стала свідком кримінального правопорушення, внаслідок чого існує загроза її життю або здоров'ю; статеві зносини та розпусні дії з дитиною з використанням: примусу, сили, погрози, довіри, авторитету чи впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного середовища, зокрема в сім'ї; будь-які незаконні угоди щодо дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини [25].

Будучи невід'ємною частиною існування соціуму, насильство певною мірою властиве і шкільному середовищу.

В англійській літературі тема шкільного насилля не є новою, проте у вітчизняній психолого-педагогічній та соціологічній науці цю проблему почали активно досліджувати в роки незалежної України, особливо в останнє десятиліття (М. Алексєєнко, О. Дроздова, Є. Дубровська, Л. Лушпай, М. Ясенівська та інші вчені) [26, с. 139].

А. Полянничко зазначає, що шкільне насильство – це вид насильства (емоційне, фізичне, психологічне або сексуальне), що здійснюється дітьми або педагогами щодо учнів шкіл або учнями щодо вчителя [27, с. 232].

На думку Д. Ершова, шкільне насильство – це різні систематичні дії кривдника стосовно жертви, спрямовані на приниження за допомогою фізичного, психологічного, сексуального насильства або агресії [28, с. 11].

Автори звіту “Оцінка насильства щодо дітей у школах Казахстану” вважають, що насильство в школі – це підліткове насильство, те, що відбувається на території школи, дорогою до школи або з неї або в ході заходів, що проводяться школою [29, с. 14].

Рівень поширення шкільного насильства та його видів в українській загальноосвітній школі вивчали Ю. Савельєв та Т. Салата [30]. Як зазначають науковці, “в англійських країнах для визна-

чення явища шкільного насильства використовуються такі терміни: тиск, дискримінація, мобінг (переважно групові утиски дитини), булінг” [31, с. 148].

Зауважимо, що проблема булінгу на сьогодні є актуальною у всіх країнах, але спільного та єдиного визначення терміна немає.

Саме ж визначення “булінг” походить з англійської, що означає залякування, агресивне ставлення. Вперше назву цьому поняттю дали норвезькі вчені в 1970 р., які вивчали агресію серед учнів і звучало це “to bully”. До цього періоду зазначене поняття звучало як хуліганство. Перші систематичні дослідження булінгу належать скандинавським ученим, серед них: Д. Олвеус, А. Пікас, Є. Роланд, П. Хайнеманн. Д. Олвеус і на сьогодні залишається найавторитетнішим дослідником проблеми булінгу. Згодом інтерес виник і у вчених Великобританії. Але відомо, що в 1905 р. французький вчений К. Дюкс в одній із своїх робіт вперше дослідив шкільне цькування, відповідно його праці стали основою більшості робіт європейських дослідників. Пізніше в 1969 р. П. П. Хайнеман, працювавши шкільним психологом в школі, опублікував свою першу статтю, присвячену шкільному цькуванню. У 1972 р. вийшла перша книга П. П. Хайнемана “Мобінг”, у якій описувалося групове насилля серед дітей і дорослих [32]. Серед британських дослідників слід відзначити, що особливу увагу до булінгу стали проявляти на початку 90-х рр. ХХ ст. Д. Лейн, Є. Мунте, В. Ортон, Д. Таттум [32]. Булінг як довготривалий процес усвідомленого жорстокого поводження, фізичного або психічного, з боку індивіда або групи щодо іншого індивіда, який не здатен себе захистити в такій ситуації, так описав це поняття Д. Лейн [32]. Він відводив важливу роль таким факторам, як сім’я, особисті вподобання, мікроклімат школи. Одним із факторів, що спричиняли булінг, на його думку, був множинний стрес. До середини 90-х рр. ХХ ст. ці аргументи призвели до прийняття законодавства проти булінгу шведським та норвезьким парламентами. Як згадувалося вище, одним із перших вивченням проблеми булінгу займався Д. Олвеус, який визначив це явище в шкільному колективі як “ситуацію, в якій учень неодноразово, тривалий час стає об’єктом негативних дій та нападів з боку одного учня чи кількох учнів” [33]. Саме після публікації його праці “Агресія в школах. Булери та жертви” (“Aggression in schools. Bullies and whipping boys”) світова спільнота звернула увагу на те, що ця проблема дійсно існує. Вчений вважав, що булінгу притаманна колективність, а його підґрунтя є соціальні зв’язки. І саме завдяки йому поняття “булінг” введено в науковий обіг [32, с. 12].

Американська школа вивчення проблем дитячої та підліткової шкільної агресії представлена психологами й психотерапевтами А. М. Хорном, Б. Глейзером, Т. В. Сейджером. Щодо України, то реальне усвідомлення цієї проблеми прийшло значно пізніше, а саме після розпаду СРСР [35, с. 302]. Варто представити і вітчизняних авторів, які приділяли увагу цій проблематиці: А. Ведернікова, Ю. Градова, О. Іваній, І. Лубенець, К. Плутницька, Н. Прібиткова, О. Шуміло, К. Янішевська тощо [32, с. 11].

Варто зазначити, що проблему булінгу у Радянському Союзі всіляко намагалися приховати, однак деякі режисери все-таки наважились відобразити його в кінематографі – згадаймо хоча б знамениті фільми “Пацани” Дінари Асанової і “Опудало” Ролана Бикова [35, с. 28].

З позицій кримінології, явище булінгу майже не досліджене, хоча цькування в закладах освіти є криміногенним фактором, а молодь, яка зазнала на собі знущання однолітків, має підвищений ризик причетності до протиправної поведінки та злочинів [36, с. 160].

Що ж уявляє собою булінг?

Відповідно до Закону України “Про освіту” та ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення, “булінг – це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров’ю потерпілого” [37, 38].

Велика українська юридична енциклопедія трактує поняття “булінг” як психологічний терор, знущання, цькування однієї людини іншою, яке може супроводжуватися фізичним насиллям. По суті, це неусвідомлена агресивна поведінка, безкарне насильство, що виникає через реальний або уявний дисбаланс влади та створює в окремих людей відчуття всюдозволеності й можливості припинення інших [39, с. 49].

Національна асоціація шкільних працівників США надала булінгу таке визначення: це динамічні моделі вербальної чи невербальної поведінки, що повторюються та виконуються одним чи декількома учнями щодо іншого учня, метою яких є завдання шкоди та які передбачають реальну або надуману різницю в силі [40, с. 27].

Наведемо приклади тлумачення поняття булінгу українських вчених. Автори Г. Коваль та Г. Алексєєнко вважають, що булінгом можна вважати умисне, що не має ознак самозахисту й не санкціоноване нормативно правовими актами держави тривале (повторне) фізичне або психологічне насильство з боку індивіда або групи, яка має певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні і т. д.) щодо іншого індивіда, яке відбувається переважно в організованих колективах із певною особистою метою (наприклад, бажання заслужити авторитет в однолітків) [41, с. 8].

А. Король вважає, що булінг – повторювані, свідомі, навмисні та обдумані дії з наміром нашкодити, викликати страх шляхом погрози подальшою агресією [42, с. 85].

А. В. Борщевська розуміє булінг як агресивну поведінку однієї людини щодо іншої з метою заподіяти останній моральну або фізичну шкоду, принизити і в такий спосіб утвердити свою владу [43, с. 49].

Дослідниця Т. Годєцька зазначає, що булінг – агресивна поведінка, яка спрямована на приниження почуттів, висловлювання негативних емоцій і принизливих оцінок щодо іншої людини. Водночас це явище не є порушенням закону, адже в кримінальному кодексі, як правило, немає закону, згідно з яким така поведінка карається [44, с. 41].

Варто звернути увагу, на визначення шкільного булінгу, яке дає соціолог О. Ожйова у своїй роботі. Так, шкільний булінг – це навмисне, що не має характеру, самозахисту, довготривале (повторюване) фізичне чи психологічне насильство з боку індивіда чи групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) стосовно індивіда і відбувається в шкільному середовищі або у зв'язку з ним з певною особистою метою [45].

Науковець І. Г. Лубенець визначає поняття насильства серед учнів (блінгу) загальноосвітніх навчальних закладів як умисні, прямі або опосередковані, переважно систематичні протиправні дії з боку учня (учнів) навчальних закладів, спрямовані проти іншого учня (учнів) всупереч його(їх) волі, які виражаються у формі фізичного впливу (заподіяння тілесних ушкоджень, побої, мордування тощо) чи погрози застосування такого впливу або психічного впливу (погрози побиттям, відбирання речей, грошей, поширення ганебних відомостей тощо), обмежують її (їх) свободу волевиявлення або дій, наслідком яких є порушення прав на безпечне навчання, повагу, честь, гідність, майно, здоров'я або життя та спричинення фізичної, майнової, психічної, моральної шкоди учневі (учням) [46, с. 230, 231].

Отже, серед науковців не існує єдності щодо інтерпретації поняття “булінг”. Здійснений нами аналіз доктринальних і законодавчих джерел дає змогу виокремити його “широке” й “вузьке” розуміння. Останнє зводиться до законодавчої дефініції та властиве переважно правничим дослідженням. “Широке” розуміння булінгу представлено психологічними, педагогічними та соціологічними дослідженнями цього негативного явища й має не лише ознаки, які визначені законодавчо, а й інші, зокрема: негативний зміст наслідків, порушення групової комунікації, міжособистісний конфлікт тощо. Попри наявність “вузького” й “широкого” розуміння поняття “булінг”, більшість як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників є прибічниками широкого розуміння досліджуваного феномена. У “вузькому” розумінні булінг – це дії, за вчинення яких передбачена юридична відповідальність [47, с. 58].

З позицій юридичних наук, а особливо кримінології, булінг досліджується рідше. З позицій кримінології це явище досліджували такі зарубіжні вчені, як: Д. П. Фаррінгтон, М. Ібарра, М. М. Тофі,

Л. Боуз, Ф. Лесель тощо. Але вони розглядали булінг як криміногенний фактор, не акцентуючи увагу на його видах. У вітчизняній кримінологічній науці проблематика булінгу малодосліджена, окремі праці, присвячені видам цькування серед учнівської молоді, мають І. Г. Лубенець та О. О. Шуміло. Проте ці статті були написані до прийняття у 2018 р. Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)”, тому не розглядають це питання із законодавчих позицій, задля вироблення ефективних заходів протидії цьому негативному явищу [36, с. 160].

Варто звернути увагу на статистичні дані. Так, дослідженням ЮНІСЕФ за 2017 р. встановлено: 67 % дітей в Україні віком від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу; 24 % дітей стали жертвами булінгу; 48 % дітей нікому не розповідали про випадки булінгу; 44 % школярів були спостерігачами булінгу, але ігнорували його, бо їм було страшно за себе; більшість дітей булять за те, що вони виглядають, говорять, думають не так, як інші діти. Кожна друга дитина віком від 13 до 15 років – приблизно 150 мільйонів дітей у світі – повідомляють, що зазнавали насильства з боку однолітків у школах або поблизу школи. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), Україна посідає четверте місце серед країн Європи за рівнем прояву булінгу серед дітей. Укрінформ повідомляє, що станом на 16.02.2021 р. майже 70 % дітей в Україні стикаються з булінгом [48, с. 130].

Булінг – явище масове, поширене в Америці, європейських та інших країнах (дослідження проведено в Норвегії, Англії, Ірландії, Нідерландах, Португалії, Австралії, Японії, Бразилії, Канаді), хоча, згідно з дослідженнями, найчастіше він відбувається саме в американських школах [28, с. 7].

Від січня 2019 р., коли набув чинності закон, який визначає булінг та його ознаки в Україні, до 2021 р. суди розглянули 978 справ про булінг, з них: у 2019 р. – 325, у 2020 р. – 317, у 2021 р. – 336 [Єдиний державний реєстр судових рішень] [48].

Аналізом судових рішень проведених за допомогою автоматизованої системи, встановлено, що станом на 18.11.2021 р. судами прийнято 1426 рішень про притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу, 41 – у виді громадських робіт, у 942 випадках винній особі внесено попередження [49].

Не менше разів суди дозволили не притягувати винних осіб до відповідальності. Причини цього полягають у низькій якості протоколів про адміністративні правопорушення, що дає можливість адвокату розбити протокол вщент [49].

У кримінальному судочинстві справи, пов'язані з притягненням до відповідальності за боулінг, стосуються відмов у реєстрації кримінального провадження або закриття кримінального провадження [49].

Слід звернути увагу на те, що не є булінгом: випадкові фізичні ушкодження, наприклад, спричинені під час гри чи змагань, необразливі жарти, палкі та гучні суперечки, за умови, що обидві сторони знаходяться в рівних умовах, необразливі залицання, інші знаки уваги (смикання за волосся, підморгування, легкі обійми) [32, с. 11].

Німецький психолог, фахівець із проблеми булінгу С. Дайхманн (Deichmann, 2015) визначила відмінні ознаки агресії, насильства, віктимізації та булінгу. На думку С. Дайхманн, агресія – це емоційний стан, у якому кожна людина може поводити себе по-різному; насильницькі дії є лише однією з форм агресивного поведіння з агресією, тобто агресія далеко не завжди проявляється як насильство. Насильство ж, навпаки, завжди пов'язане з агресією. Якщо агресивна поведінка часто буває спонтанна та неконтрольована, то застосування насильства, як правило, здійснюється через намір заподіяти шкоду іншій людині, тварині чи предмету, часто на основі вирішеного конфлікту та завжди з певною метою (наприклад, з метою помсти). На відміну від віктимізації, насильство цілком може бути одноразовим або здійснюватися стосовно певної людини лише протягом недовготривалого часу. Відмінність віктимізації від булінгу полягає тільки в тому, що для вчинення булінгу потрібні ще деякі змінні процеси [32, с. 11].

Висновки. Сутність вищевикладеного зводиться до таких тверджень. По-перше, в українській літературі не існує чіткого визначення поняття шкільного насильства. По-друге, існує неузгодженість трактування та розуміння цього поняття між науковцями. По-третє, немає однозначного законодавчого визначення поняття шкільного насильства. По-четверте, у контексті кримінального права шкільне насильство вважають одним із видів насильства. По-п'яте, поняття “булінг” на сьогодні трактують як шкільне насильство, яке теж на сьогодні є дискусійним. По-шосте, існують суміжні поняття, які потрібно розмежовувати від поняття шкільного насильства та булінгу, такі як: конфлікт, агресія, примушування, щоб правильно вирішувати проблему існування цього явища та під час кваліфікації злочинів.

Розкриваючи сутність поняття “булінг”, варто розуміти, що це повторно здійснювана поведінка, яка проявляється у жорстокому ставленні до інших.

Враховуючи ці твердження, варто ще додати, що шкільне насильство (булінг) – це все таки дитяча жорстокість, що вже триває тисячоліттями. Навіть дослідження різних країн та нові методи боротьби з ним не можуть повністю викоринити цю проблему в шкільному середовищі, адже з інноваційним розвитком освіти, суспільства та існуванням насильства в нашому середовищі з'являються його нові форми прояву.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 38. Ст. 160.
2. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. 2007. С. 24, 25.
3. Кесседи Ф. Х. Аристотель и современность. *Вопросы философии*. 1979. № 3. С. 17.
4. Микитчик О. В. Злочин як соціальне явище: філософсько-правовий аспект : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. К., 2002. С. 50.
5. Бандурка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм. Харків : Ун-т внутр. дел., 1996. С. 200.
6. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка проти особи : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. С. 360.
7. Політологічний енциклопедичний словник. Вид. 2-е, доп. і переробл. К. : Генеза, 2004. С. 736.
8. Шувальська Л. Р. Наукові дослідження юридико-психологічної природи явища “насильства проти життя та здоров'я”. *Наше право*. 2013. № 2. С. 119–124.
9. Ліщук Н. О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Львів, 2020. С. 211–228.
10. Орос О. Б. Феномен насильства в соціології. *Габітус*. 2019. № 9. С. 120.
11. Міжнародна поліцейська енциклопедія. 2005. Т. 2. С. 1224.
12. Джужа О. М., Василевич В. В., Гіда О. Ф. та ін. *Профілактика злочинів*. 2011. С. 720.
13. Кобринський Д. Ю. Філософсько-правове визначення насильства. *Проблеми філософії права*. 2007. Т. IV–V. С. 202–224.
14. Коломоєць О. Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня. канд. юрид. наук за спец. : 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право”. Запоріжжя, 2010. С. 23.
15. Гумін О. М. (2014). Поняття кримінальної насильницької поведінки та її види. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 141–147.
16. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право”. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 36.
17. Attride-Stirling J. On Becoming Natural: PhD thesis. London : University London, 1997. 223 p.
18. Левченко Ю. О. Соціальна та правова сутність булінгу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 118. С. 67–75.
19. Слюсарю В. М. Поняття “агресія” у предметному полі соціальної філософії в контексті дослідження проблем насилля. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права*. 2014. № 18. С. 68–79.

Поняття насильства у шкільному середовищі

20. Слюсар В. М. Деякі зауваження до визначення поняття “насилля”: соціально-філософський аспект. *Гілея : наук. вісн.* 2015. № 98 (7). С. 432.
21. Hofmeister H. Der Wille zum Krieg oder Die Ohnmacht der Politik. Ein philosophisch-politischer Traktat. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 2001. 160 p.
22. Christ M., Gudehus C. Gewalt – Begriffe und Forschungsprogramme. *Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch* / Christian Gudehus, Michaela Christ (Hrsg.). Stuttgart, Weimar : Verlag J. B. Metzler, 2013. P. 1–16.
23. Ярмиш Н. М. Дія як ознака об’єктивної сторони злочину (проблеми психологічної характеристики). Харків : Основа, 1999. С. 84 .
24. Собко Г. М. Співвідношення понять “примус”, “примушування” та “насильство”. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2019. № 40. С. 117–120.
25. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення : Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України № 564/836/945/577 від 19.08.2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п>.
26. Амеліна О. Булінг – одна з форм насилля над дітьми в школах. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім’я на захисті прав дітей : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. О. Кікінежді.* Тернопіль : Стереарт, 2014. С. 139–141.
27. Поляничко А. О. Чинники детермінації насильницької поведінки в учнівському середовищі. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім’я на захисті прав дітей.* 2014. С. 232–234.
28. Коваль А. В., Алексеенко А. А. Сучасні підходи до визначення та класифікації булінгу в шкільних підліткових колективах. *Наукові праці. Серія : Педагогіка.* 2016. Т. 269. Вип. 257. С. 7–11.
29. Др. Робин Н. Хаарр. Оценка насилия в отношении детей в школах Казахстана. 2013. С. 157.
30. Савельев Ю. Б., Салата Т. М. Виключення та насильство : чи існує булінг в українській школі? *Наукові записки НаУКМА.* 2009. Т. 97. С. 71–75.
31. Вихор С. Прояви та причини насилля в освітньому середовищі. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім’я на захисті прав дітей : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. О. Кікінежді.* Тернопіль : Стереарт, 2014. С. 147–150.
32. Гришко В. І. Історико-правова характеристика поняття “булінг”. *Порівняльно-аналітичне право.* 2020. № 3. С. 228.
33. Olweus D. Bullying in school: Evaluation and dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program. *American Journal of Orthopsychiatry.* 2010. Vol. 8(1). P. 124–134. URL: https://www.researchgate.net/publication/43180648_Bullying_in_school_Evaluation_and_dissemination_of_the_Olweus_Bullying_Prevention_Program (дата звернення: 16.11.2019).
34. Шуміло О. О. Щодо визначення видів насильства серед учнівської молоді. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2014. Вип. 27. С. 301–310.
35. Суденко Ю. А. Юридико-психологічна характеристика булінгу та його попередження : дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії за спеціальністю : 081 “Право” / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 178.
36. Ведернікова А. О. Кримінологічна характеристика видів булінгу в закладах освіти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2021. № 3. С. 159–166.
37. Про освіту : Закон України. *Відомості Верховної Ради (УРСУ).* 1991. № 1060-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
38. Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8073-X від 07.12.1984 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>.
39. Тимошенко В. І. Булінг. *Велика українська юридична енциклопедія:* у 20 т. Т. 18: Право. 2019. С. 49–51.
40. Selekman J. Bullying: It isn't what it used to be. *Pediatric Nursing.* 2004. № 3. P. 27–30.
41. Коваль А. В. Алексеенко А. А. Сучасні підходи до визначення та класифікації булінгу в шкільних підліткових колективах. *Наукові праці. Серія : Педагогіка.* 2016. Т. 269. Вип. 257. С. 7–11.
42. Король А. Причини та наслідки дослідження явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні.* 2019. № 1/2. С. 85–93.
43. Борщевська А. В. Булінг у школах як чинник психічного нездоров’я. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2014. № 6. С. 48–52.

44. Годецька Т. Булінг як соціально-психологічний феномен. *Директор школи, ліцею, гімназії : Всеукр. наук.-практ. журн.* 2019. № 19(2). С. 40–47.
45. Ожійова О. М. Шкільне насильство: сутність, види, профілактика : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології”. Харків, 2011. С. 229.
46. Лубенець І. Г. Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів: кримінологічна характеристика та заходи запобігання : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. Київ, 2017. С. 266.
47. Лантух І. С. Огляд доктринальних та законодавчих джерел з питання інтерпретації поняття “булінг”. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2021. № 2. С. 55–60.
48. Соколова І. О., Філіппова А. Ю. Аналіз судової практики щодо булінгу в освітніх закладах України. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр.* 2021. С. 130–140.
49. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
50. Гриб В. В. (2021). Огляд судової практики щодо булінгу. 2021. URL: https://protocol.ua/ua/oglyad_sudovo_praktiki_shchodo_bulingu/.

REFERENCES

1. Konstytutsiya Ukrainy. (1996). [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy No. 254k/96-VR vid 28.06.1996 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy.* 1996. No. 38. St. 160.
2. Berkovytz, L. (2007). Ahressyia: prychny, posledstvyia y control [Aggression: causes, consequences and control]. P. 24, 25.
3. Kessedy, F. Kh. (1979). Arystotel y sovremennost. Voprosy fylosofyy. [Aristotle and Modernity. Questions of Philosophy]. No. 3. P. 17.
4. Mykytych, O. V. (2002). Zlochyn yak sotsialne yavyshe: filofsko-pravovyi aspect. [Crime as a social phenomenon: philosophical and legal aspect] dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.12. K. P. 50.
5. Bandurka, A. M., Zelynskyi, A. F. (1996). Vandalyzm [Vandalism]. Kharkiv: Un-t vnutr. del. P. 200.
6. Humin, O. M. (2009). Kryminalna nasylnytska povedinka proty osoby [Criminal violent behavior against a person] : monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. P. 360.
7. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk. (2004). [Political science encyclopedic dictionary]. 2-he vyd., P. 736.
8. Shuval'ska, L. R. (2013). Naukovi doslidzhennia yurydyko-psykholohichnoi pryrody yavyshecha “nasylstva proty zhyttia ta zdorovia” [Scientific research of the legal and psychological nature of the phenomenon “Violence against life and health”]. *Nashe pravo.* No. 2. P. 119–124.
9. Lishchuk, N. O. (2020). Nasylnytski dii, shcho vchyniaiutsia shchodo zhinok: prychny ta zapobihannia [Violence against women: causes and prevention] dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.08. Lviv. P. 211–228.
10. Oros, O. B. (2019). Fenomen nasylstva v sotsiolohii. [The phenomenon of violence in sociology]. *Habitus.* No. 9. P. 120.
11. Mizhnarodna politseiska entsyklopediia. (2005). [International Police Encyclopedia]. T. 2. P. 1224.
12. Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., Hida, O. F. ta in. (2011). Profilaktyka zlochyniv. [Crime prevention]. K: Atika. P. 20.
13. Kobrynskyi, D. Yu. (2007). Filofsko-pravove vyznachennia nasylstva. *Problemy filosofii prava.* [Philosophical and legal definition of violence. *Problems philosophy of law*]. T. IV–V. P. 202–224.
14. Kolomoiets, O. D. (2010). Administratyvno-pravove rehuliuвання vidpovidalnosti za vchynennia nasylstva u simi, nevykonannia zakhysnoho pryypysu abo neprokhodzhenia korektsiinoi prohramy. [Administrative and legal regulation of liability for acts domestic violence, failure to comply with a protective order or failure to complete a correctional program] : avtoref. dys... na zdobuttia nauk. stupenia. kand. yuryd. nauk za spets.:12.00.07 “Administratyvne pravo i protses ; finansove pravo; informatsiine pravo”. Zaporizhzhia, 2010. P. 23.
15. Humin, O. M. (2014). Poniattia kryminalnoi nasylnytskoi povedinky ta yii vydy. [The concept of criminal violent behavior and its types]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”.* *Yurydychni nauky.* No. 807. P. 141–147.
16. Humin, O. M. (2010). Kryminalna nasylnytska povedinka osoby : teoretyko-prykladni aspekty. [Criminal violent behavior of a person: theoretical and applied aspects] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora

yuryd. nauk :12.00.08 “Kryriminalne pravo ta kryminolohiia; kryriminalno-vykonavche pravo”. Lviv : Lvivskiy derzh. un-t vnutr. sprav, 2011. P. 36.

17. Attridge-Stirling, J. On Becoming Natural: PhD thesis. London: University London, 1997. 223 p.
18. Levchenko, Yu. O. (2021). Sotsialna ta pravova sutnist bulinhu. [Social and legal essence of bullying. Scientific]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. No. 118. P. 67–75.
19. Sliusariu, V. M. (2014). Poniattia “ahresiiia” u predmetnomu poli sotsialnoi filosofii v konteksti doslidzhennia problem nasyllia. [The concept of “aggression” in the subject field of social philosophy context of violence research]. *Naukovi zapysky Kyivskoho universytetu turyzmu, ekonomiky I prava*. No.18. P. 68–79.
20. Sliusar, V. M. (2015). Deiaki zauvazhennia do vyznachennia poniattia “nasyllia”: sotsialno-filosofskiy aspekt. [Some remarks on the definition of “iolence”:socio-philosophical aspect]. *Hileia: naukovyi visnyk*. No. 98 (7). P. 432.
21. Hofmeister, H. (2001). Der Wille zum Krieg oder Die Ohnmacht der Politik. Ein philosophisch-politischer Traktat. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht. 160 p.
22. Christ, M., Gudehus, C. (2013). Gewalt – Begriffe und Forschungsprogramme. *Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch* / Christian Gudehus, Michaela Christ (Hrsg.). Stuttgart,Weimar: Verlag J. B. Metzler. P. 1–16.
23. Yarmysh, N. M. (1999). Diia yak oznaka obiektyvnoi storony zlochynu (problemy psykholohichnoi kharakterystyky). [Action as a sign of the objective side of the crime (the problem of psychological characteristics)]. Kharkiv: Osnova. P. 84.
24. Sobko, H. M. (2019). Spivvidnoshennia poniat “prymus”, “prymushuvannia” ta “nasylstvo”. [The relationship between the concepts of “coercion”, “coercion” and “violence”]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*. No. 40. P. 117–120.
25. Pro zatverdzhennia Poriadku rozghliadu zvernenn ta povidomlen z pryvodu zhorstokoho povodzhennia z ditmy abo zahrozy yoho vchynennia (2014). [About the statement of the Order of consideration of appeals and messages concerning cruel treatment of children or threats of its commission] : Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ministerstva osvity i nauky Ukrainy No. 564/836/945/577 vid 19.08.2014 r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п>.
26. Amelina, O. (2014). Bulinh – odna z form nasyllia nad ditmy v shkolakh. [Bulinh is a form of violence against children in schools]. *Dytynstvo bez nasyllia: suspilstvo, shkola i simia na zakhysti prav ditei : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Ternopil, 29–30 kvit. 2014 r.) / za zah. red. O. Kikinezhdi. Ternopil: Stereoart. P. 139–141.
27. Polianycho, A. O. (2014). Chynnyky determinatsii nasylnytskoi povedinky v uchnivskomu seredovyshchi. [Factors in determining violent behavior in students environment]. *Dytynstvo bez nasyllia: suspilstvo, shkola i simi na zakhysti prav ditei*. P. 232–234.
28. Koval, A. V., Alekseenko, A. A. (2016). Suchasni pidkhody do vyznachennia ta klasyfikatsii bulinhu v shkilnykh pidlitkovykh kolektyvakh. [Modern approaches to definition and classification bullying in school teen groups]. *Naukovi pratsi. Serii : Pedahohika*. T. 269. Vyp. 257. P. 7–11.
29. Dr. Robyn N. Khaarr. (2013). Otsenka nasylyia v otnosheniy detei v shkolakh. [Assessing violence against children in schools]. *Kazakhstan*. P. 157.
30. Saveliev, Yu. B., Salata T. M., (2009). Vykluchennia ta nasylstvo: chy isnuie bulinh v ukrainskii shkoli? [Exclusion and violence: is there bullying in Ukrainian school?]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. T. 97. P. 71–75.
31. Vykhor, S. (2014). Proiavy ta prychny nasyllia v osvitnomu seredovyshchi. [Manifestations and causes of violence in the educational environment]. *Dytynstvo bez nasyllia: suspilstvo, shkola i simia na zakhysti prav ditei : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Ternopil, 29–30 kvit. 2014 r.) / za zah. red. O. Kikinezhdi. Ternopil : Stereoart. P. 147–150.
32. Hryshko, V. I. (2020). Istoryko-pravova kharakterystyka poniattia “bulinh”. [Historical and legal characteristics of the concept of “bullying”]. *Porivnialno-analitychne pravo*. No. 3. P. 228.
33. Olweus, D. Bullying in school: Evaluation and dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2010. Vol. 8(1). P. 124–134. URL: https://www.researchgate.net/publication/43180648_Bullying_in_school_Evaluation_and_dissemination_of_the_Olweus_Bullying_Prevention_Program (дата звернення: 16.11.2019).
34. Shumilo, O. O. (2014). Shchodo vyznachennia vydiv nasylstva sered uchnivskoi molodi. [Regarding the definition of types of violence among student youth]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. Vyp. 27. P. 301–310.

35. Sudenko, Yu. A. (2021). Yurydyko-psykholohichna kharakterystyka bulinhu ta yoho poperedzhennia. [Legal and psychological characteristics of bullying and its prevention] : dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu: 081 "Pravo" / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv. P. 178.
36. Vedernikova, A. O. (2021). Kryminolohichna kharakterystyka vydiv bulinhu v zakladakh osvity. [Criminological characteristics of types of bullying in educational institutions]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. No. 3. P. 159–166.
37. Pro osvitu : Zakon Ukrainy. [On Education : Law of Ukraine]. (1991). No. 1060-KhII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (URSR)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
38. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. [Code of Ukraine on Administrative Offenses] No. 8073-Kh vid 07.12.1984 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>.
39. Tymoshenkoiu, V. I. (2019). Bulinh. [Bullying]. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*: u 20 t. T. 18: Pravo. P. 49–51.
40. Selekman, J. Bullying: Itisn'twhatitusedtobe. *PediatricNursing*. 2004. No. 3. P. 27–30.
41. Koval, A. V., Alekseenko, A. A. (2016). Suchasni pidkhody do vyznachennia ta klasyfikatsii bulinhu v shkylnykh pidlitkovykh kolektyvakh. [Modern approaches to definition and classification bullying in school teen groups]. *Naukovi pratsi. Serii : Pedahohika*. T. 269. Vyp. 257. P. 7–11.
42. Korol, A. (2019). Prychyny ta naslidky doslidzhennia yavyscha bulinhu. [Causes and consequences of the study of the phenomenon of bullying]. *Vidnovne pravosuddia v Ukraini*. No. 1/2. P. 85–93.
43. Borshchevska, A. V. (2014). Bulinh u shkolakh yak chynnyk psykhichnoho nezdorovia. [Bulinh in schools as a factor in mental illness]. *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. No. 6. P. 48–52.
44. Hodetska, T. (2019). Bulinh yak sotsialno-psykholohichniy fenomen. [Bullying as a socio-psychological phenomenon]. *Vseukrainskyi naukovo-praktychnyi zhurnal "Dyktor shkoly, litseiu, himnazii"*. No. 19(2). P. 40–47.
45. Ozhyiova, O. M. (2011). Shkilne nasylstvo: sutnist, vydy, profilaktyka. [School violence: essence, types, prevention] : dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. sotsiol. nauk: 22.00.04 "Spetsialni ta haluzevi sotsiologii". Kharkiv, 2011. P. 229.
46. Lubenets, I. H. Nasylstvo sered uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv: kryminolohichna kharakterystyka ta zakhody zapobihannia. [Violence among students of secondary schools: criminological characteristics and prevention measures] : dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.08 / Derzh. NDI M-va vnutr. sprav Ukrainy. Kyiv, 2017. P. 266.
47. Lantukh, I. S. (2021). Ohliad doktrynalnykh ta zakonodavchykh dzhereli z pytannia interpretatsii poniattia "bulinh". [Review of doctrinal and legislative sources on the issue of interpretation the concept of "bullying"]. *Naukovi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. No. 2. P. 55–60.
48. Sokolova, I. O., Filippova, A. Yu. (2021). Analiz sudovoi praktyky shchodo bulinhu v osvityakh Ukrainy. [Analysis of case law on bullying in education institutions of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava zb. nauk. pr.* No. 92 P. 130–140.
49. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. [Unified state register of court decisions]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
50. Hryb, V. V. (2021). Ohliad sudovoi praktyky shchodo boulinhu. [Review of bowling case law]. URL: https://protocol.ua/ua/oglyad_sudovo_praktiki_shchodo_bulingu/.

Дата надходження: 31.05.2022 р.

Maryana Denisyuk

Lviv Polytechnic National University,
graduate student of the Department of Criminal Law and Procedure
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
maranacaplinska@gmail.com
ORCID : 0000-0002-7423-4753

THE CONCEPT OF "VIOLENCE" IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

The article presents materials of research on the problem of school violence. The purpose of the article is to study (disclose) the essential content of the concept of violence in the school environment, as

well as to determine the main content of the concept of “bullying”. The study analyzes and systematizes theoretical approaches to understanding the phenomenon of school violence, the most developed in the scientific literature. A comparative analysis of the concept of school violence and other concepts that are similar in nature. The concept of violence in the school environment is covered in various scientific projections and in accordance with the legislation of Ukraine.

The interpretation of the concept of school violence in a broad and narrow sense is considered. The works of modern researchers of different periods who analyzed this issue are analyzed.

The analysis of the interpretation of the concept of bullying is carried out. These statistics show the state of bullying in Ukraine. Indicators of case law on bullying in Ukraine are presented. It is determined that being an integral part of the existence of society, violence is more or less inherent in the school environment. In English-language literature, the topic of school violence is not new, however, in the domestic psychological, pedagogical and sociological science, this problem began to be actively studied during the years of independent Ukraine.

There is no common and uniform definition of the term “bullying” today, so in Ukraine it is defined in various regulations governing this problem. It should be noted that bullying is not, and be able to distinguish bullying from the usual conflict, coercion, aggression, abuse of peers, because criminal violence is the most dangerous form of criminal activity, so you need to be sufficiently prepared to fight it.

Further research should be aimed at in-depth study of the reasons for its existence and its prevention in the school environment, as harassment in educational institutions is a criminogenic factor and has an increased risk of involvement in illegal behavior and crime.

Key words: violence, school violence, bullying, harassment, aggression, juvenile delinquency, coercion, cruelty among children.